

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

НОВІ ДОКУМЕНТИ З ІСТОРІЇ БЕРЕСТЕЦЬКОЇ БИТВИ 1651 р.

У публікації представлено одинадцять нещодавно виявлених у польських архівосховищах документів з історії Берестецької битви 1651 р., де міститься додаткова інформація про цю непересічну подію вітчизняної минувшини.

Битва під Берестечком (минулого 2011 р. цій події виповнилося 360 років) була одним із найбільших і найважливіших бойових зіткнень в історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. На жаль, Берестецька битва закінчилася поразкою українських повстанців, спричиною зрадою кримського хана, що значною мірою визначить подальший хід війни. Однак вона не стала катастрофою, як це декларувала польсько-шляхетська пропаганда, адже полковникові Іванові Богуну (обраному гетьманом на час відсутності заарештованого ханом Богдана Хмельницького) вдалося вивести з оточення ядро української армії. Пізніше ці сили мужньо протистоять багатотисячній польсько-литовській армادі, що дасть можливість укласти Білоцерківський мир, який забезпечить Україні такий бажаний перепочинок.

При всій вивченості Берестецької битви (згадаймо тут насамперед ґрунтовну монографію покійного І.Свешнікова «Битва під Берестечком») і взагалі національно-визвольної війни, «білих плям» ще достатньо. Дається взнаки гострий брак джерел, адже остання за часом академічна археографічна публікація побачила світ майже півстоліття тому (маємо на увазі видання «Документы об освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг.»). Тому зараз в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України триває робота над тритомником джерел з історії національно-визвольної війни, до якого ввійдуть, головним чином, документи, виявлені нами в польських архівах. Хоча їх автори здебільшого вороже ставилися до боротьби українців, однак там міститься безцінний матеріал, особливо щодо перебігу боїв і дипломатичного протистояння. Деякі з цих документів проливають світло й на битву під Берестечком.

У цій публікації увазі читачів пропонуються переклади з 12 польськомовних документів. Зокрема, тут розміщено конфесати (протоколи допиту) полонених українських повстанців і союзних їм татар та ногайців (№2–3), які дозволяють краще оцінити ситуацію у таборі повсталих (не забуваймо, що історія національно-визвольної війни пишеться переважно на основі документальних матеріалів ворожої сторони). Слід відзначити, наприклад, ганебну поведінку полтавського полковника Мартина Пушкаря, котрого, як майбутнього опонента

Івана Виговського, усіляко підносила радянська історіографія. Інші документи – це переважно листи польських шляхтичів, учасників битви (виняток становить послання кримського хана Іслама III Гірея до великого візира турецького султана Мегмеда IV, де битву представлено як поразку (!) Речі Посполитої). У решті листів описується підготовка до війни, процес розгортання військ, хід та наслідки битви. Є також як унікальні дані про торгівлю України з Молдавією («Купці [...] з України, уважай, щоденно приїжджають до Ясс» (№9)), так і цілком недостовірна інформація (про «мусульманство» Б.Хмельницького (№1)), до якої слід ставитися особливо критично.

Наведені нижче документи – не всі з нововиявлених і далеко не на всі питання дають відповіді. Однак вони, безперечно, проливають додаткове світло на історію Берестецької битви й, сподіваємося, викличуть зацікавлення спеціалістів. Документи подаються повністю, слова, які не вдалося розібрати, позначено трьома крапками у квадратних дужках. Загальноприйняті скорочення (наприклад, й.к.м. – його королівська мость, п. – пан і подібні) не розкриваємо.

Доктор історичних наук, професор Ю.А.Мицик (Київ)

***

№1

1651 р., 8 травня, Варшава. Новини

Козацькі бунти і новини від 8 травня з Варшави 1651

Коли обидві сторони, тобто наша (описка, слід читати: татари – Ю.М.) і Хміль, готуються проти нас. Скоро [...], бо [...]. Козаки мають за собою татар і турка, ми – самого Бога. Уже скільки емірів вислав турок до господарів і орд, щоб готувалися виступити на допомогу козакам. Хміль привернув на свій бік і Ракоці, послав багаті у золоті й сріблі подарунки московському цареві, розповідаючи через послів, що ляхи старовинну грецьку нашу і вашу віру хочуть погубити, тому треба, щоб і ви це усвідомлювали. До турка ж писав: залишив мені батько у заповіті, помираючи, наказ, щоб Магометовій вірі як найістиннішій у світі був приязним, тоді жити й помирати, і за неї з ляхами битися, хоче. Хмельницький має свій табір під Чигирином. Табір короля його мості має під Сокалем стати, до котрого йде пан польний гетьман, залишивши залог у Кам'яниці при виході (?).

Biblioteka PAN (Kraków). – Dział rękopisów. – №1062. – S.349. Тогочасна копія

№2

1651 р., 2 липня (?). Конфесати полонених козаків і татар

Федір Некитський, шляхтич із Полоцька, білорус*.

Нема Хмельницького, узяв його хан зразу після битви в п'ятницю й артилерію відіслав. Сказав полковникові Пушкареві: «Тримайтеся і вал тримайте, поки я сам прибуду». Узятю його раптово до хана і, як чув, зв'язано у суботу. Тривожилося військо без голови, без вождя, без гетьмана. Учора билися між собою. Пушкар наказав сидіти, в'ючити коней. Чернь питала: «Що чиниш?». Сказав «Що бачите, і ви теж чиніть, що бачите». Піхота, побачивши це, що він уже на коня сідав і другим [конем] почав у болота тікати, почали до них стріляти, бити киями, коней відбирати і тепер їх стережуть. Сотники повтікали. Джеджалія просили стати гетьманом і взявся ним бути, до завтра тільки тримати військо. А завтра мають іншу старшину обирати, а нинішню скинути, чекаючи в усьому на відомість від Хмельницького і від хана, і посилали задля неї, але немає. Думають про те, щоби помиритися, і чернь за це; думаю, що чернь хоч знає про вчорашній лист, але ради не було, не можуть собі порадити.

Богун тепер усе [...], бо вчора просив, щоби вдарити на табір, аби йому додали два полки, але не хотіли, боячись і кажучи, що не годиться нам воювати з королем. Війська більше ста тисяч, не полковники радили, але гетьман. Унаслідок цього полковників менше винуватять, а Джеджалій міг би й військо піддати, коли б із ним вели переговори. Так кажуть усі, що коли з ними помирився король й. мость, пішли на орду, на їхні улуси, і вибили їх на переправах, але кажуть, що зараз відремонтують. Того бояться, аби їм (?) не перекрили шлях між Кременцем і Дубно. [...] тут уважай (?) добути їх важко, краще дати їм мир, а в домах ловити. У двох є провіант, а [у] третього нема, бидло орда забрала. Вісімнадцять гетьманських гармат при полках, потроху [з] гармат до крихти (?) вистрілявши, пішли б геть (?)**.

Черкес з ханського двору є слугою Карач-бея, старшого слуги солтан-галги; є тут його пан Кара[ч]-бей, не був тут учора його пан. Думає, що їх тут було всіх не (?) чотири тисячі. Узято їх по містах чимало й порубано чимало у вчорашній поразці. Каже, що дуже велике є татарське військо, більшого не може бути, каже, що черкесів є 3000, татарські [війська] залишаються при галзі, бо хоче приязні з вами, але якби ви не схотіли, тоді буде з вами битися. То однак знає, що хан не хоче війни, пішли на допомогу й чати в тил і в бік королівського війська.

Кримець із роду, котрий був при Лестар-мурзі. Так цей і сам не знає, чи втік він сам (мурза – Ю.М.) на сивому коні. Було їх учора щонайменше дев'ять тисяч, підпадали заради коней під табір і заради провіанту з козаками. Ханського (?) розповідає про великі орди, аж коли йдуть, не можуть допитатися про своїх старших, тут про хана і мурз [...], кримські мурзи теж (?), крім галги і Кара[ч]-мурзи у селах тільки його з одних місцан залишили, не бояться нікого в Криму, [ані] калмиків, ані литви.

Про литву кажуть, що її наповнили (?) козаки; прийшли листи від тих татар, котрі відправлені до Литви, до Сефер-Кази-аги, з тим, що стиснуті від литовського війська так, що сюди забороняють [відправляти] чати і питають про те, щоб якби їм наказали, тоді б відважились на (?) Литву, пішли загоми в бік і в тил. Не знає, чи мають повертатися.

Білгородець із села Мале, Хан-Кази ім'я його. В одному селі сто два [...] орди було і були тут усі вчора. Каже, що їх буває дві тисячі, тепер не знає, скільки є татарського війська, бо татари по-різному визначають. Він ішов з нурадин-солтаном. Після прибуття хана думає, що є вже так багато війська, як було під Збаражем. Так кажуть про нурадина, що мало мав татар, не було так багато, як тут було вчора, і якби наших вийшло триста або чотириста вчорашніх нараховує на сім або вісім тисяч. Про загоми не знає, що пішли, якщо котрий піде заради коней, то зараз цього ж дня повернеться.

Кримець, простий татарин Бокбукан, що був пішов із галгою, залишився при козаках. Не було їх понад тисячу. Залишилося (?) при Хмельницькому [...]. [У] Хмельницького маса козаків, їх кількості не знає, і вони самі не знають. Возів і коней мають козаки масу й дістають провіант, через що голоду та хвороб немає. Орди так багато, як було під Збаражем. Хмельницького війська не є так багато. Загоми не пішли.

Ногаєць, малий юнак мурзи Этивен (?), тут у в'язниці будучий, нараховує своїх ногайців 15 000, було кількост чоловік при цих козаках, яких послали на Литву, але сюди прийшли, був з ними Злозон (?) мурза; але повернувся й був тут у війську, тепер перед приходом хана боялись там бути, бо їх було небагато, і каже, що вже там нікого з татар не залишилося.

Білгородець із ханського села, котрих має сім над Дністром з [...], не був цей учора. Уважає, що їх було вже 4000 тисячі (?), не думає, щоб концентрувались якісь загоми білгородців. Каже, що є 12 000 тусієсу (?) усього війська. Уважає, що є сімдесят тисяч війська, каже, що їх так багато, як волосся на голові. Чув від одного свого Кабал-аги, що ага казав ханові затриматися тут на десять днів, а хан сказав: «Прийшли ми з таким великим військом, дай Боже не даремно». [...] день Хмельницький неодмінно хоче битви.

Кримець Алімегмет разом із бей мурзи сином, Кард-мурзою, спійманий, знати з його вигляду, що всі села взяті на цю війну, бо є молодий.

* «Котрого я вчора згадав, що перебіг».

** Далі дописано: «Pierwsze konfessata», тобто «Перші конфесати».

№3

1651 р., кінець червня – початок липня. Конфесати полонених козаків

Секретне Богдана Себельницького [і] конфесата Тимоша, канівського козака, який бував сотником та осавулом Канівського полку. Каже, що військо у Хмельницького дуже велике, бо все, уважай, селянство вийшло. Додає, що це військо хоч велике, однак не таке охоче та справне, як було під Збаражем, а більше половини, уважай, без самопалів; у бою й битві мало розуміють справи, більше здатні до валів та окопів. Орди не нараховують більше 10 тисяч, швидко сподіваються [на прихід] солтана, до котрого Хмельницький посилав кілька разів.

Цей же [говорить], що кілька разів чув від самого Хмельницького, особливо, коли він був п'яний, що або загину й пропаде Військо Запорізьке, або з вами, братією, буду за Віслою.

Цей же [говорить], що вся старшина була за те, щоби приступити до переговорів, але Хмельницький, запобігаючи бунтам і чорній раді, для задовільнення простолюду поміняв, уважай, усіх полковників.

Цей же [говорить], що різних послів послав до різних держав, посла від Ракоці ще не повернулись. Цей же [каже], що посла від московського царя були у Хмельницького у Білій Церкві, привезли по 15 соболів йому і його полковникам.

Цей же [говорить], що козаків донських у Криму і на морі бояться. Цей же говорить про Хмельницького, що його покинули під Меджибожем, а де тепер він є і яка його рада, не знає. Цей же не думає, щоб Кам'янець облягали й добували.

Свого сина Тимошка залишив у Чигирині при полковникові старовинному на прізвище Вешняк, думає, щоб його здобич усіляко оберігали. Цей же сказав, що до Литви він посилав тільки два полки: Лубенський (?) і Ніжинський.

Другий сотник Переяславського полку каже, що борошна мають небагато, їхнє військо швидко зголодне. В інших справах погоджується з Богданом, інших [новин] не знає, бо є простий і нічого не знає.

Цього допитував пан Чарнецький, військовий суддя. На запитання про задуми Хмельницького сказав, що ви самі знаєте, що він хоче (?), коли б наших було обложено, сам Хмельницький негайно мав наступати з військом; із цим не хотів видати, або не знає, що Хмельницький задумав [...]. Про пана київського воеводу нічого не знає, тільки те, що він добрий приятель Хмельницького, каже про нього різне, бо розуміли, що їх мав помирити з ляхами.

3. На питання про митрополита, ченців і попів сказав, що вони [...] побратимство з татарами.

4. Польської і руської шляхти вже у Хмельницького служить понад сто. При ньому і свою (?) челядь, залишивши дружин коло Чигирина і Черкас; по імені не знає жодного.

5. На питання про Ракоці сказав, що тепер у нього посол Хмельницького і чекають на його повернення; Ракоці обіцяє військо і допомогу Хмельницькому.

6. На питання про чернь сказав, що вона перемагає і силою наказує Хмельницькому [...].

7. На питання, що думає про Хмельницького після цієї битви з нашим військом сказав, що [...] на нас не наступить і що чекати буде на більші орди.

8. На питання, що за порадник найбільший у Хмельницького, назвав Джеджалія й інших полковників, але всім військом радить Виговський і той Голота.

9. На питання про Литву сказав, що там 3 полки залишилися на залогу проти [...], але не знає, щоб туди мали йти ногайці, як каже мурза.

10. Морських човнів не мають, дніпровських достатньо.

11. Не знає, чи були якісь шпигуни Хмельницького при дворі, але сюди він своїх посилає.

12. Не знає, чому Хмельницький не послав послів від Війська на сейм, [...] на раді з кількома своїми засідає.

13. Турецький чауш приїхав до нього з каптаном і шаблею, обіцяє йому військо [...] наказав нас воювати, але не каже, щоб йому було послано прапор.

14. Каже, що він (тобто, Б.Хмельницький – Ю.М.) дуже змарнів на обличчі й коли п'є, то плаче, а свого молодця Тимошка рекомендує; це теж каже, що гожий і [...] свої, а особливо мурзам гроші дає міхами.

15. Татари теж чинять із ним, що хочуть, з коней зсаджують, дружини та дочки їм [...].

Ossolineum (Wrocław). – Dział rękopisów. – 5656 II. – S.168–169. Дописано: «Це козацькі конфесати, котрі в.к.м. покладаю, як гідні довіри, що задумує цей зрадник, але з цих в.к.м. не треба нікому показувати, бо обидві [...], про що понижено прошу в.к.м.»

№4

1651 р., 10 липня, табір війська Речі Посполитої під Берестечком.

Лист невідомого до невідомого

У минулу суботу й.м. п. галицький стольник, оскільки про все достатньо повідомив в.м., м.м.п., я тільки додаю на сьогоднішню пошту, що у суботу ще хотів король й.м. поневолити козаків добрим способом через переговори, бо вони й самі прислали послів про милосердя; послав їм к. й.м. ці кондиції, аби Хмельницького, його сина Тимошка, Виговського і всю старшину видали, щоби віддали гармати, щоб видали нашу шляхту, що з ним бунтували у ці часи, щоби відприсяглися від союзу з ханом і щоб задовольнялися пактами Куруківськими. На ці всі пункти досить гордо відписали: старшини – видати не можемо, ані в.к.м. і не думай (?), артилерію теж, бо без неї ми, лицарські люди, не обійдемося, союз із ханом ми всі готові відприсягти і Хмеля шукати по всьому Криму та скрізь, де тільки й.к.м. накаже, готові піти. Куруківських пактів не приймають, але просять, щоби к. й.м. зберіг Зборівські. Шляхти видати не думають, бо їм це було відпущено під Зборовом із цим усім. Як пан Сапега від них повернувся, наказав к. й.м. з усіх гармат потужно бити по їхньому таборі і почав від полудня до темної ночі [...] стріляти з великою шкодою для них. Цього дня кілька волохів перебігли, котрі згодилися в тому, що за першим пострілом їх (козаків – Ю.М.) полягло 40. Цього ж дня прийшла непевна відомість, що хан із Хмелем ідуть на допомогу козакам, проти якого мали відправити пана хорунжого.

Учора з табору прийшла відомість, що чернь масово втікає з табору. У полудень прийшли послы виключно до пана краківського, [дістали відповідь], що якщо не згодяться на кондиції від к. й.м., то будемо вас добувати і даремно Зборова не згадуйте. Увечері повернувся полк пана познанського підкоморія з того боку Стира, котрий, напавши на кількасот утікаючих козаків, вирубав усіх у пень. Призначив тут же к. й.м. брацлавського воеводу, додавши йому три полки, щоби на той бік Стиру перейшли й громили утікаючих. Пан Суходольський повернувся з роз'їзду і доносить, що хан десь у Дніпрі топиться; у сам вечір перебігло понад 30 козаків, сьогодні рано дали знати, що Джеджалія з гетьманства скинули, а на його місце обрали Богуна, найбільшого бунтівника, також і Гладкого. Кінчаю лист, коли повідомили, що всі козаки на той бік Стиру переправляються, через це всі, що були, ідемо за паном брацлавським воеводою.

Archiwum Państwowe w Krakowie. – Zbiór Pinocci. – №363. – S.598–599. Тогочасна копія. Тексту документа передує заголовок, зроблений копійстом: «Із табору під Берестечком від 10 липня 1651»

№5

1651 р., 10 липня, під Берестечком. Лист невідомого до невідомого

Із табору під Берестечком 10 липня року Божого 1651.

Випустили вовка з лісу, котрого нам дав Господь Бог у руки. Сьогодні в паніці (?), покинувши табір, артилерію й усе своє добро, ворог утік, про що ми були перестережені

від кількох днів від тих, що від ворога до нас передавалися, а все ж ми були такими безтурботними, що поклалися на вовчу козацьку покірність і на його фальшиву жебранину про милосердя, дали ми себе одурити, що нізвідки ми не хотіли його задівати (?), Бог знає, задумуємось (?) над тим, що ця ворожа втеча нам принесе, боїмося, щоб ворог знову не зібрав своїх розпоросених сил і була б безкінечна війна. Ми застали їх, уважай, немало, котрі впали від наших шабель із милості Божої.

Biblioteka PAN (Kraków). – Dział rękopisów. – №1062. – S.349. Тогочасна копія

№6

1651 р., 10 липня, табір війська Речі Посполитої під Берестечком. Приписка до реляції про Берестецьку битву

Після написання цього листа.

Дві години пополудні все селянство зі свого табору втекло, котрих наші дуже рубають, здобич усі наші несуть, але у мотлоху вони слабі й мало бидла. Тоді все наймане військо зараз пішло в погоню за козаками, цього ж дня і сам король його м., при котрому мали йти п. краківський із паном подільським воеводою тим же шляхом, а то на Кременець до Києва. Але посполите рушення через погані (?) переправи має йти різними шляхами і піде. Спіймано живцем тепер турецького посла, котрий ще під Збараж прийшов, коли Хмель ставав табором; [він] приїхав до Хмеля з благословенням від архимандрита з Константинополя і є [тепер] в'язнем у короля його мості.

Biblioteka PAN (Kraków). – Dział rękopisów. – №1062. – S.350–351. Тогочасна копія

№7

1651 р., 17 липня, табір війська Речі Посполитої. Лист підканцлера Великого князівства Литовського до князя Януша Радзивілла

Недавно писав до князя й.м., і що було гідних відомостей [подаю]. Став й.к.м. 14 ц.м. під Козинцем, де коронні воеводства через своїх делегатів декларувалися зразу посилати простих людей на свої місця, багато того буде важко розділити (?), сьогоднішній або завтрашній день нам покаже. Учора ми стали над рікою Іквою біля Кременця на півтори милі. Там із Молдавії прийшла новина, що посли від Порти йшли до Хмеля з прапором та іншими подарунками на війну до Корони; додають у листах, думаючи, що ті посли відкликані, бо вдень і вночі дано знати з Ясс до Константинополя про те, що сталося. Орда йшла глибше, у чому язика одностайні. Узавши Хмеля, хан тримає при собі та інших кілька козаків. Паволоцький вїт із 6000 козаків розгромлений ордою, ішов табором на відсіч. Коли ці відомості прийшли, к. й.м. декларувався сенату, бажаючи їхати до Варшави у супроводі (?) панів гетьманів. Сьогодні має тут упорядковувати військо та, передавши командування, сам завтра їде до Бродів, а звідти задумав поспішити до Львова й до Варшави. З'їдеться з панамі гетьманами у цій кампанії князь пан руський воевода, пан подільський воевода, пан брацлавський воевода і пан хорунжий коронний, пан Граціані (?) взяли приповідні листи на другу чверть своєї служби. Із-під Речиці пише князь, пан гетьман польний литовський, повідомляючи 30 червня, що шість днів тому мав битву з козаками під Лоевом, пустивши частину війська в тил їхнього табору, а з частиною хотів у лоб наступати і змішати ворога, який там лежав у великій потузі. Що сталося важко дізнатися на такій відстані. До московського царя й.к.м. відправив свого гінця, даючи знати про свої успіхи й питаючись, як це сталося, що під московським Брянськом козакам московіти допустили збиратися в домах і за границю нападати.

Archiwum Państwowe w Krakowie. – Zbiór Pinocci. – №363. – S.595. Тогочасна копія. Тексту листа передую заголовок, зроблений копіїстом: «17 липня над рікою Іквою від й.м. пана литовського підканцлера до князя їх мость»

№8

1651 р., 27 липня, табір коронних військ під Смарліним.

Лист невідомого до невідомого

Із табору з-під Смарліна 4 милі за Ямполем від 27 липня 1651 р.

25 липня в минулий вівторок пройшовши вже одну милю і форсувавши р. Горинь, пан краківський розділив війська на три полки. Лівим крилом іде пан гетьман польний із князем руським воеводою і з паном калуським старостою. Пан хорунжий коронний іде правим крилом з іншими їх мостями, сам пан краківський із паном брацлавським воеводою і паном [...] з артилерією та гвардією й.к.м. іде у центрі. У Чуднові всі ці полки мають вступити між собою в контакт.

Підкріплення з різних воеводств щоденно прибуває по кілька хоругв. У Паволочі простолюди затримав паволоцького вїйта, чути, що хотів із Хмелем на Запоріжжя просити (?) про залогу. Універсали від пана краківського пан староста калуський послав до свого війська, щоби наше жовнірство кривд не чинило. І то говорять, що Хмельницького татарський хан відпустив тільки у сорочці та кожусі, нагайками побивши, при цьому зібрався добре, потім пішов на Запоріжжя. Не хотів Хмельницький, щоб селянство з ним ішло на Запоріжжя, кажучи: аби зі мною не ходили за Дніпро, бо я вже більше з паном [королем] не буду воювати, а ви як (?) перед цим виконували свої повинності, то й тепер чиніть це своїм панам. Є тут відомості, що литовське військо стало у Вишгороді, дві милі від Києва, розгромивши три полки козаків, котрі був іще з весни послав туди Хмельницький.

Тепер ідемо походом що день то голоднішими краями й пустелями, тільки трав невимовне багатство і коней [...] ледве з трав і видно, але хліба та доброї води для пиття важко дістати, хто що має, той вживає, а інші голодні, як піхота, котрої щоденно зменшується, лежачи по дорогах, пухнуть.

Сьогодні вранці рушаємо далі до Любартова, сподіваємося там добути хліба, до якого нас Господи Боже доведи якнайшвидше.

Archiwum Państwowe w Krakowie. – Zbiór Pinocci. – №363. – S.575–576

№9

1651 р., 14 серпня, Ясси. Лист невідомого до невідомого

З Ясс 14 серпня 1651 від однієї довіреної особи.

Як тільки я приїхав до Ясс, уважай, у той же день приїхали каракали з Константинополя за три з половиною дні. Між іншими листами був також від родича (?), у котрому повідомляє також про те, що там діялось, особливо з боку турецької армади, яка була відправлена проти венеціанців, але що доценту розбита, тобто 18 малих галеонів, 24 корабля, 40 галер як одну армаду повністю взяли, а іншу затошили. Десяток галер яничарів утекло [...]. Узагалі так їм добре заграли, що сам капудан-паша на галерці, котра зветься «Сдик», утік до Родоса. Ця битва була 15 липня в десятку миль від Родоса.

Перед цією новиною, яка прийшла з моря, приїхав посол від Хмельницького до Константинополя, якраз у той час, як він рушив до Польщі. А то для того, щоби турецький цар прислав своїх намісників для відібрання польської землі, особливо Кам'янець-Подільського, Львова, Любліна й інших головних міст. На що вже, уважай, і були обрані, щоб туди якнайшвидше і поспішали. Котрим послам і дев'ятьом козакам за таку новину, згідно зі звичаєм, було подаровано каптани і в них вдягнувши, дуже їх шанували. Однак скоро прийшла ця невтішна новина з моря і цю козацьку справу відклали. Що більше, що з поміччю Бога із Польщі йшла така ж відомість, що козаки з татарами не втримали поля і зазнали немалої поразки. Не в усьому правдиво сказали, як там діялось, однак ті, які уважніші, легко зрозуміли хитрощі бунтарів і посла було затримано на місці. Тепер же Хмельницький, не дочекавшись того посла з намісниками, прислав іншого до Константинополя, дуже просячи про допомогу, щоби зміг отримати її

якнайшвидше. Він обіцяв султану те, що й раніше, а що мав той посол отримати, ще не знаю. Купці, які з України, уважай, щоденно приїжджають до Ясс, кажуть, що знову мав збирати військо під Білою Церквою, і знов готуватися на Польщу, якби йому прийшла відомість із Константинополя.

*Archiwum Państwowe w Krakowie. – Zbiór Pinocci. – №363. – S. 626–627.
Тогочасна копія*

№10

1651 р., після 15 серпня. Лист хана Іслама III Гірея до великого візира

Ми ходили до польського війська, обложеного козаками, із котрим ставши на місці у середу, у четвер і п'ятницю щасливо билися; тепер назад повертаємося, про що і як цьому послу доручив реферувати.

Archiwum Państwowe w Krakowie. – Archiwum Sanguszków. – №363. – S. 664. Тексту документа передє заголовок, зроблений копіїстом: «Копія ханського листа до великого візира, із котрим свого Каліджі Ларгікая з Животова відправив, став 5 серпня у Константинополі»

№11

1651 р., 28 вересня, Рацепути (?). Лист невідомого до невідомого

Це лист непевного автора. У Рацепутах (?) 28 вересня.

Учора прийшла відомість від й.м. пана Рушецького, котрий приїхав із табору в цей понеділок (25 числа – Ю.М.), що наші розпорошили табір Хмельницького і Хмельницький утік із Чигирини, тамтешнього замку. Після написання мого листа ранішнього.

Archiwum Państwowe w Krakowie. – Zbiór Pinocci. – №363. – S. 633

The publication presents the eleven documents recently discovered in Polish Archives of the history of the Berestechko battle in 1651. The documents contain additional information about this outstanding event of the national past.

